פרשיות באגרות הראי"ה

שאלות הלשון של אליעזר בן יהודה

מנחם אב תר"ע – מרחשון תרפ"ב (1910–1921)

4 אגרות

הסיפור, האגרות לפי הסדר, ונוסח האגרות המלא

igrot.shlomo-aviner.net

הסיפור בקצרה

אליעזר בן יהודה, מחדש הלשון העברית, היה רחוק מן התורה, ויצא לא פעם בעיתוניו נגד היישוב הישן ורבניו. ובכל זאת, כשעבד על המילון הגדול של הלשון העברית ונזקק למקורות בספרות ההלכה, פנה אל הרב קוק.

ארבע האגרות שבמעשייה הן תשובות של הרב קוק לשאלותיו של בן יהודה, במשך יותר מעשר שנים: על המילה 'הכשרי', על 'כבולין', על ספרו של בן יהודה 'עד אימתי דברו עבריתי', ועל 'מקח' במובן מחיר. הרב קוק עונה בכבוד, בפירוט ובבקיאות, גם כשהוא "מחוסר ספרים".

האגרות לפי הסדר

כרך א', אגרת שכד: 1. לבן יהודה, ברחובות, במנחם אב תר"ע: מקורות למילה 'הכשר' במובן תעודת כשרות – בחיי אדם ובשערי תשובה, ובשו"ת על אתרוגים מורכבים, ובהם ספרו של הרב קוק 'עטור סופרים'. 'הכשר' במובן היתר ריבית נמצא בשו"ת הספרדים.

"אתכבד להשיבו על שאלתו כפי יכלתי פה, שהנני מחוסר ספרים"

כרך ב', אגרת תקפט: 2. לבן יהודה, באלול תרע"ג: על הפירוש שהציע בן יהודה ל'כבולין' שבתוספתא מקוואות – משאבה. מצד ההלכה אין מניעה לפירוש זה, ויותר נוח לפרש משאבה של דליים קטנים שבה המים אינם נתלשים.

"שמצד ההלכה אין מניעה לפירוש זה"

> בשנת תרע"ט הוציא בן יהודה בניו יורק את ספרו 'עד אימתי דברו עבריתי?', ושלח אותו אל הרב קוק.

כרך ד', אגרת אפח: 3. לבן יהודה, באדר שני תרפ"א: הלשון העברית קיבלה ערך לאומי רק כשחדלו עמים אחרים לדבר בה. בימי הבית השני שימשו העברית והארמית יחד. ועתה הדת והשפה, יחד עם הארץ, יסמנו את הצביון הלאומי.

"רק מאותו הזמן שנשארה השפה סגולה מיוחדת לישראל, נתגלתה בה תכונתה הלאומית"

כרך ד', אגרת אקכג: 4. לבן יהודה, בראש חודש מרחשון תרפ"ב: מקור 'מקח' במובן מחיר – "ובלבד שלא יזכיר לו סכום מקח" (שבת קנא א), ופירושי רש"י, הרמב"ם, המגיד משנה והר"ן. בספרות ההלכה המאוחרת המילה משמשת למחיר.

"עכ"פ הביטוי הזה לתיבת מקח בהוראת מחיר יש לו עיקר בספרותנו השמושית"

מה קרה אחר כך

כשנה אחרי האגרת האחרונה, בכ"ו בכסלו תרפ"ג, נפטר בן יהודה בירושלים. האגרות אליו מראות צד מיוחד ביחסו של הרב קוק לאנשי התחייה הרחוקים מן התורה: מוכנות לעזור ביד רחבה במפעל של

תחיית הלשון, מתוך כבוד, והדגשה שלשון הקודש קשורה בדת ובארץ: "הדת-בהגיונותיה ובמעשיה - והשפה, שבהתאחדם עם ההתיחדות בארץ יסמנו לנו את כל הצביון הלאומי במילואו" (כרך ד', אגרת אפח).

מה מלמדת הפרשה

לעזור גם לרחוקים. הרב קוק עונה לשאלותיו של בן יהודה בפירוט ובכבוד, ומתנצל על האיחור: "מסיבות צדדיות נתאחרה תשובתי, ואת כ' הסליחה" (כרך א', אגרת שכד).

ההלכה והמחקר. כשהשאלה לשונית בלבד, "שא"צ עומק הלכה, די בזה" (כרך ב', אגרת תקפט).

השפה והדת יחד. כשנשארה העברית מיוחדת לישראל "התרוממה למעלתה הלאומית המיוחדת לה" (כרך ד', אגרת אפח).

נוסח האגרות – עם ביאור

4 האגרות שבפרשה, לפי הסדר, כל אחת עם התמצית שלה. הביאור משולב בתוך נוסח האגרות:
בסוגריים מרובעים, באות קטנה ועל רקע תכלת. הוא אינו חלק מלשון האגרת

אגרות הראי"ה – כרך א' – אגרת שכד

תמצית האגרת

תאריך ומקום: ט"ז מנחם אב תר"ע - רחובות **נמען:** אליעזר בן־יהודה

בן־יהודה שאל על מקורות המילה 'הכשר' במובן תעודת כשרות. הרב קוק מפנה לחיי אדם (הלכות פסח) ולשערי תשובה, לשו"ת על אתרוגים מורכבים, ולי'עיטור סופרים'. על 'הכשר' במובן היתר ריבית הרב קוק מפנה לשו"ת הספרדים.

עיקרי הדברים

- מקורות המונח 'הכשר'.
- סיוע למילון של בן־יהודה.

נוסח האגרת עם ביאור

ב"ה[1]

לכ'[2] החכם המפורסם מר א' בן-יהודה. [אליעזר בן יהודה, שערך אז את מילונו הגדול ושאל את הרב קוק על מקורות המילה "הכשר"]

אתכבד להשיבו על שאלתו כפי יכלתי פה, שהנני מחוסר ספרים.

בס'[3] האחרונים נמצא השימוש במלת "הכשר" למובן תעודה לענין או"ה[4] בחיי אדם [ספר "חיי אדם" לרבי אברהם דנציג] ה' פסח, כלל קכ"ז, סעיף ג', בלשון כתב הכשר, ובשערי תשובה [פירוש על השולחן ערוך אורח חיים] או"ח[5] סי'[6] תס"ע[7] סקט"ו[8] הובאו דבריו, ומעוד ספר, ושם כתוב ג"כ[9] המלה "הכשר" בלא סמיכת מלת "כתב" על מובן הנ"ל[10].

כמדומה לי שימצא כ'[11] לשונות "הכשר" "הכשרים" לשימוש תעודות הנ"ל בשו"ת[12] מוהר"י[13] ענזל, [שו"ת רבי יוסף ענגיל] ובשו"ת[14] תורת חסד להרב מלובלין, [שו"ת "תורת חסד" לרבי שניאור זלמן מלובלין] ובספר קטן פרי עץ הדר, [קובץ תשובות על כשרות האתרוגים, בעניין האתרוגים המורכבים] תשובות מהג"ר[15] שלמה קלוגיר ועוד רבני הדור ההוא, ובשו"ת זכר יהוסף [שו"ת "זכר יהוסף" לרבי יוסף זכריה שטרן משאוולי] להגר"י[16] זכרי' משאויל, כולם בענין האתרוגים המורכבים, ובס' עטור סופרים [כתב העת התורני שהוציא הרב קוק בצעירותו] חלק שני, שנדפס ממני בשנת תרמ"ח[17]-ט ג"כ בענין זה. כמובן השו"ת[18] הם בחלק או"ח ואינם תחת ידי לציין המקומות בדיוק.

והשימוש במלה "הכשר" לריבית הנלקחת ע"פ[19] דרך היתר, ["היתר עסקה": שטר שמתיר לקחת רווח על הלוואה בדרך של שותפות] כמדומה שנמצאת למכביר בשו"ת הספרדים, ואינם ת"י כעת. יראה נא כ' במבי"ט[20], מוהרי"ט[21], כנסת הגדולה, ברכי יוסף, רשד"ם[22], [ספרי שו"ת של חכמי ספרד: המבי"ט, מהרי"ט, "כנסת הגדולה", "ברכי יוסף" לחיד"א ושו"ת רבי שמואל די מדינה] וכיו"ב[23], בה' ריבית והלכות צדקה, אם זכרוני לא יטעני דומה אני שימצא מלה זו להוראה הנדרשת איזה פעמים.

מסיבות צדדיות נתאחרה תשובתי, ואת כ' הסליחה.

ברגשי כבוד,

הק' אברהם יצחק ה"ק

ט"ז מנ"א[24] תרע"ן, רחובות ת"ו[25].

---

1. ב"ה - ברוך השם
2. לכ' - לכבוד
3. בס' - בספר
4. או"ה - אומות העולם
5. או"ח - אורח חיים
6. סי' - סימן
7. תס"ע - תע"ס (470) - מספר סימן
8. סקט"ו - סעיף קטן ט"ו
9. ג"כ - גם כן
10. הנ"ל - הנזכר לעיל
11. כ' - כבוד
12. בשו"ת - בשאלות ותשובות
13. מוהר"י - מורנו הרב רבי שם שמתחיל באות י (כגון יעקב / יצחק / יוסף / יהודה / ישראל) - הפירוש המדויק תלוי בשם האדם
14. ובשו"ת - ובשאלות ותשובות
15. מהג"ר - מהגאון רבי
16. להגר"י - ל + הגר"י: הגאון רבי שם שמתחיל באות י (כגון יעקב / יצחק / יוסף / יהודה / ישראל) - הפירוש המדויק תלוי בשם האדם
17. תרמ"ח - השנה תרמ"ח (1887/1888)
18. השו"ת - השאלות ותשובות
19. ע"פ - על פי
20. במבי"ט - במבי"ט (רבי משה מטראני)
21. מוהרי"ט - מורנו הרב רבי שמות שמתחילים באותיות י, ט (למשל: יעקב + טוביה) - הפירוש המדויק תלוי בשם האדם
22. רשד"ם - רבי שמואל די מדינה
23. וכיו"ב - וכיוצא בזה
24. מנ"א - מנחם אב
25. ת"ו - תבנה ותכונן

אגרות הראי"ה – כרך ב' – אגרת תקפט

תמצית האגרת

תאריך ומקום: י"ב אלול תרע"ג **נמען:** אליעזר בן יהודה

על פירוש המילה 'כבולין' בתוספתא מקוואות כמשאבה: מצד ההלכה אין מניעה. הגר"א לא מחק, אלא הוסיף 'מאיליהם'. ייתכן שהצינור עוצב כמו 'כבול' (קרסול, שבת נד א). נוח יותר לפרש משאבה של דליים קטנים, שבה המים אינם נתלשים, ולכן אין בהם פסול שאיבה. אולי 'כבול' שבפסחים נא א הוא מרחץ כזה, אף שהקשר מכריע כפירוש רש"י.

עיקרי הדברים

- 'כבולין' – משאבה.
- דין שאיבה במקווה.
- דיוק בגר"א.

נוסח האגרת עם ביאור

ב"ה[1], י"ב אלול תרע"ג[2].

להחכם המפורסם מר א, בן יהודה. [אליעזר בן יהודה, מחדש הדיבור העברי, ששאל לצורך מילונו]

ע"ד[3] הפתרון של תיבת "כבולין", שבתוס'[4] מקואות, [תוספתא מקואות] שרוצה כב' לומר שהיא משאבה. אתכבד להודיעו את דעתי, שמצד ההלכה אין מניעה לפירוש זה, והגר"א[5] ג"כ[6] אין הכרח שמחק התיבה, כהבנת המפרש מ"ב, ["מנחת ביכורים", פירוש על התוספתא] אלא הוסיף תיבת "מאיליהם", לאפוקי אם באו ע"י[7] אדם, שוב לא יועיל מה שירדו למקוה ע"י הכלי, ששמה "כבולין", אע"פ[8] שאין בה תורת כלי לענין שאיבה. ואולי הצינור עשוי היה אצלם כעין פרק התחתון של רגל אדם, שנקרא כבול, לפירוש האחרון בגמ'[9] שבת נ"ד א', ופירש"י[10] שם בלע"ז[11] קוילי"ה[12], והוא דומה לצינור של רכובה, שבפי' ה' ד', שהכונה ג"כ כעין ארכובה, דלא כמ"ב. ויותר נח לפרש "כבולין" משאבה שע"י[13] דליים קטנים, שהם פתוחים קצת בשוליהם, באופן שאין המים נתלשים, ומ"מ[14] מדין שאיבה לא נטלו מצד עצמם, אלא שמכשיר מפני שאינן נתלשין, והם מחוברים להמעין או הנהר. וזה יותר מחוור מלפרש פומפא של דחיקת אויר, שאז א"צ[15] טעם שאינם נתלשין, כי אינם שאובין כלל. מיהו אין פירוש כ'[16] נפרך מצד זה, שיש לפרש התוס'[17] דקאי על צינור שחקקו ולבסוף קבעו דלעיל, שיש בו משום שאיבה, אלא שאם אינו נתלש י"ל[18] דאין שאיבה פוסלת, וכן יש שיטה בראשונים, ואמר שבאנטיליא [משאבה (יוונית)] שהם נתלשים השאיבה פוסלת בכל גווני, ובכבולין דהיינו צינור של משאבה ע"י לחיצה, שאין שם תלישה, אפילו כשבא דרך הצינור, כיון שאינו נתלש בכל הילוכו ממקורו, אין שאיבה פוסלת.

ונראה שמין מרחץ כזה היה נקרא "כבול", וזהו "אין רוחצין, שני אחין כאחד בכבול", פסחים נ"א א', [כבול, עיר בגליל המערבי] ודלא כפירש"י[19], אלא שהמשך המאמרים שם על מקומות, מכריע לפירש"י[20]. ואולי מתוך שבכבול היו מרחצאות מתוקנים, ע"י מכונה כזו, נקראו כאלה "כבולין" גם בשאר

מקומות. ובהיותי פה מחוסר ספרים, ולענין הכרעת המחקר הלשוני, שא"צ[21] עומק הלכה, די בזה, ע"כ[22] אקצר ואחתום.

בכבוד,

אברהם יצחק ה"ק

---

1. ב"ה - ברוך השם
2. תרע"ג - השנה תרע"ג (1912/1913)
3. ע"ד - על דבר
4. שבתוס' - שבתוספות
5. והגר"א - והגאון רבי אליהו מווילנה
6. ג"כ - גם כן
7. ע"י - על ידי
8. אע"פ - אף על פי
9. בגמ' - בגמרא
10. ופירש"י - ופירש רש"י
11. בלע"ז - בלשון זר (בשפה זרה)
12. קוילי"ה - מילה בצרפתית עתיקה (לעז של רש"י), לא ראשי תיבות
13. שע"י - שעל ידי
14. ומ"מ - ומכל מקום
15. א"צ - אין צריך
16. כ' - כבוד
17. התוס' - התוספות
18. י"ל - יש לומר
19. כפירש"י - כפירוש רש"י
20. לפירש"י - ל + פירש"י: פירש רש"י
21. שא"צ - שאין צריך
22. ע"כ - על כן

אגרות הראי"ה – כרך ד' – אגרת אפח

תמצית האגרת

תאריך ומקום: י"א אדר שני תרפ"א **נמען:** אליעזר בן יהודה

על ספרו 'עד אימתי דברו עברית': העברית קיבלה ערך לאומי מוסרי רק כשחדלו עמים אחרים לדבר בה; בימי הנביאים ותחילת הבית השני עמים קרובים דיברו עברית, ולכן לא נתגלתה בה 'הסגולה הלאומית'. נחמיה הקפיד יותר על אחדות השפה מאשר על דיוק העברית; לארמית היו 'זכויות' בגלל קרבתה (פסחים פז ב). דעת רבי על קדמות הכתב האשורי מסתברת. בימי הבית השני ואחריו שימשו שתי השפות, וחכמים דיברו בשתיהן; רוב הלכות רב נאמרו בעברית (דוגמאות מברכות). כשנשארה העברית מיוחדת לישראל התרוממה למעלתה. עתה הדת והשפה, יחד עם הארץ, יסמנו את הצביון הלאומי.

עיקרי הדברים

- הערך הלאומי של העברית - מאוחר.
- נחמיה והארמית.
- הכתב האשורי.
- עברית וארמית בתלמוד.
- דת, שפה וארץ.

נוסח האגרת עם ביאור

ב"ה[1]. יום י"א לחודש אד"ש[2] תרפ"א[3]

לכ'[4] החכם המפורסם מר א. בן יהודה [אליעזר בן יהודה, מחייה השפה העברית] מפני הטרדא הרבה, אי-אפשר לי להעיר הרבה על ספרו הנכבד "עד אימתי דברו עברית". [ספרו של בן יהודה, שטען שהעברית הייתה שפה מדוברת עד תקופה מאוחרת יותר מן המקובל] אמנם בקצרה אעיר, שלפי דעתי אי-אפשר לומר שנתקבלה באומה השפה בתור גורם לאומי מוסרי, כי-אם אחרי שכבר חדלו עמים אחרים לדבר עברית, אבל בימי הנביאים הראשונים והאחרונים וגם בראשית ימי הבית השני, והמשך תקופתם של אנשי כנה"ג[5], [אנשי כנסת הגדולה, בראשית ימי הבית השני] עוד דברו עמים אחרים, קרובי מקום וקרובי גזע, עברית, ולא נתגלתה עדיין בשפה הסגולה הלאומית - כמו שאינה מתגלה בדת שכוללת עמים שונים - רק מאותו הזמן שנשארה השפה סגולה מיוחדת לישראל, נתגלתה בה תכונתה הלאומית. ואין רחוק לחשוב שאפילו לאומי מעשי כנחמיה, הקפיד יותר על אי-האחדות של השפה, שהיא מונעת את האומה להעשות חטיבה אחת ממה שהקפיד על הדייקנות של העברית בעצמה, וזהו תוכן הפסוק של "וכלשון עם ועם" [נחמיה יג, כד: "ובניהם חצי מדבר אשדודית... ואינם מכירים לדבר יהודית, וכלשון עם ועם"] כפשוטו, בלא סירוסין, [בלי לסרס את סדר הפסוק, כפשוטו] ביחוד הארמית שיש לה זכויות מצד קרבתה לעברית. ומצד קרבת הגזע של הגרות הכשדי אשר לאבות, [מגוריהם של האבות בארם, אור כשדים וחרן] שזהו הרמז של רבי חנינא (פסחים פז, ב) "מפני שקרוב לשונן ללשון תורה". והמשל של רבי יוחנן ששיגרן לבית אמן, ["מפני מה הגלה הקב"ה את ישראל לבבל? מפני שהחזירן לבית אמן" (פסחים פז), כלומר לארם, מוצא האבות] שלא נתגלתה אז כלל סגולה לאומית חזקה שתוכל לעמוד בפני הארמית, בהשפה העברית.

ודעתו של רבי ע"ד[6] קדמות האשורי [שיטת רבי (סנהדרין כב), שהתורה ניתנה מתחילה בכתב אשורי (הכתב המרובע שבו אנו כותבים), ונשכח והוחזר בימי עזרא] אינה רחוקה מההשערה, שיותר מצויה תנועה של תחיה אצל עם הדוחפת אותו לאיחוד במעשים ומנהגים טובים קדומים שנעזבו ממנו מפני סיבות שונות, ממה שמצוי שיעזוב עם דרכו המנוחלת מאבותיו ויקבל תוכן אשר לא שערום דורות הקודמים כלל. ע"כ[7] סובר רבי שזה הכתב האשורי הוחזק בישראל מעולם ונשתכח מהם ע"י[8] מהפכות וקלקולים ועזרא חזר ויסדו. והכתובות העתיקות אינן יכולות להורות את ההיפוך מההשערה שמצמצמת את תכונתה על הדורות היותר קדומים קודם שחטאו. ועל השימוש לדברים המקודשים, כלומר כתב התורה והלוחות, כל המחקר על-דבר מעמד הלשון בימי הבית-השני אינו יכול להתברר על צד אחד שהמקורות מראים ששמשו שני הלשונות העברית והארמית. ומנהג זה נמשך אצל הדורות המאוחרים ג"כ[9], עד שבענין אחד היו מדברים לפעמים עברית ולפעמים ארמית. וכשהיה הדבור ההמוני יותר ארמי, היו [חסים] סבה להדיבור העברי כשהיה בא בשיחה חלונית כשבת מא, א [שבת מא] הביאו לי נתר הביאו לי מסרק פתחו פומייכו ואפיקו הבלא ונתן שם סבה על הדבור העברי. דקא משמע לן דדברים של חול מותר לאומרם בלשון קודש בבית-המרחץ, ושם דף יב, ב: [שבת יב]

"זימנין אמר: המקום יפקדך לשלום, וזימנין אמר רחמנא ידכרינך לשלם, ונתן סבה. ושמואל הקטן בשעת מיתתו דבר ארמית [סנהדרין יא] סנהדרין יא, א. וע"ד[10] רב, הנה רוב הלכותיו נאמרו בעברית, ברכות יג, ב "אמר שמע ישראל... ונאנס בשינה". ושם יד (אמר רב): "כל הנותן שלום לחבירו קודם שיתפלל כאילו עשאו במה". ושם כה א (אמר רב): צואה אפילו כחרס אסורה" וכז, א (אמר רב): לעולם אל יתפלל אדם לא כנגד רבו ולא אחורי רבו" ושם (כז, ב) "בצד עמוד זה התפלל רבי ישמעאל ברבי יוסי". וכט א: "רב אומר מעין כל ברכה וברכה". ושם ל, "טעה ולא הזכיר של ר"ח[11] ערבית, אין מחזירין אותו". ושם מב. א "אמר רב: שלש תכיפות הן". ואין קץ לפרטי ההלכות שנאמרו בטהרת העברית מרב. על כל פנים ברור הדבר ששתי השפות היו שולטות באומה מימי הגולה בבבל והמלומדים היו משתמשים בשתיהן, ואיזה חבה לאומית היתה גם-כן להארמית, רק כאשר נשארה העברית מיוחדת לישראל, התרוממה למעלתה הלאומית המיוחדת לה, שבאמת היא קבועה בסגולתה. וכן הדין נותן שהדבר המיחד את האומה מיתר האומות כולן ראוי לו להיות סופג בתוכו תוכן לאומי חזק.

ועתה נשארה לנו, בתור תוכן מיוחד, רק הדת-בהגיונותיה ובמעשיה - והשפה, שבהתאחדם עם ההתיחדות בארץ יסמנו לנו את כל הצביון הלאומי במילואו, אשר גם כל הרכוש האנושי שלנו יסתגנן על-ידיהם אצלינו בסגנון הטבעי הבריא הראוי לנו בתור עם השב לעצמות תחייתו, בכבוד רב

אברהם יצחק הכהן קוק

נ.ב. ברכות יז, א: "מרגלא בפומיה דרב, לא כהעוה"ז[12] עוה"ב". ["מרגלא בפומיה דרב: העולם הבא אינו כעולם הזה" (ברכות יז)] ודבר אופי הוא שבירושלמי ההלכות של האמוראים מתבטאים יותר בארמית מאשר בבבלי הערך, הנ"ל[13]. ועי' ברכות יח, א בבלי בשם ר'[14] חייא "למחר באין אצלינו ועכשיו מחרפין אותנו", ובירושלמי שם ה"ג, בשם ר"ח הובא בארמית "למחר אינון גרן ואינון מעיקין לון". ומזה נראה שהיו

מוסרין את הדברים ששמעו מפי רב לפעמים בעברית ולפעמים בארמית. והתרגום המדוייק אינו נגד החיוב של לומר כלשון רבו, ["חייב אדם לומר בלשון רבו" (ברכות מז, עדויות א, ג)] ויש עוד דוגמאות ע"ז[15], ואי"א[16] לי כעת להאריך. הנ"ל

---

1. ב"ה - ברוך השם
2. אד"ש - אדר שני
3. תרפ"א - השנה תרפ"א (1920/1921)
4. לכ' - לכבוד
5. כנה"ג - כנסת הגדולה
6. ע"ד - על דבר
7. ע"כ - על כן
8. ע"י - על ידי
9. ג"כ - גם כן
10. וע"ד - ועל דבר
11. ר"ח - ראש חודש
12. כהעוה"ז - כהעולם הזה
13. הנ"ל - הנזכר לעיל
14. ר' - רבי
15. ע"ז - על זה
16. ואי"א - ואי אפשר

אגרות הראי"ה – כרך ד' – אגרת אקכג

תמצית האגרת

תאריך ומקום: ראש חודש מרחשון תרפ"ב **נמען:** אליעזר בן יהודה

על מקור השימוש ב'מקח' במובן מחיר: בתוספתא (שבת קנא א) 'ובלבד שלא יזכיר לו סכום מקח', וברש"י 'מנה ומאתים'. בתוספתא הגרסה הייתה כנראה 'סכום ממכר', ואולי הבבלי שינה בכוונה. בדעת הרמב"ם, המגיד משנה, הר"ן ובה"ג יש פירושים שונים, ובשולחן ערוך, בט"ז, בים של שלמה ובשו"ת פנים מאירות 'מקח' משמש למחיר. עוד על 'מקידה' כלוח שטוח, בדומה ל'דלי' כמכסה בור (רש"י בבא קמא נא ב).

עיקרי הדברים

- 'סכום מקח' בתוספתא.
- פירושי הראשונים.
- 'מקח' כמחיר.
- 'מקידה' ו'דלי'.

נוסח האגרת עם ביאור

ב"ה[1] ר"ח לחודש מ"ח תרפ"ב[2]

להחכם המפורסם מר א' בן יהודה. [אליעזר בן יהודה, מחדש הדיבור העברי, ששאל לצורך מילונו] בתשובה, על שאלתו על המקור של מובן מקח, בתור סכום המחיר, הנה היא תוספתא מפורשת המובא בגמ'[3] שבת ד' קנ"א ע"א[4], ובלבד שלא יזכיר לו סכום מקח. ופירש"י[5] סכום מקח מנה ומאתים, אמנם בתוספתא גופא היתה הגי' העתיקה כפי הנראה סכום ממכר, והוראת ממכר ודאי לא הוכחה מעולם על מחיר, ותהיה הכונה הסכום של הדבר שמוכרים. אבל כבר נתפרסמה ההוראה ע"פ[6] נוסחת התלמוד הבבלי סכום מקח, שאולי בכונה שינו אותה מממכר למקח, כדי לבטא את ההוראה של מחיר בביטוי מקח, שהיה כבר מורגל כפי הנראה גם אצלם היות השפה חיה בפיהם. ובאמת יש בדברי הראשונים שתי הוראות על ביטוי זה שבברייתא שם איתא לענין הדין שמותר לדבר דברי מקח וממכר בשביל מצוה בשבת, לפקח על עסקי כלה, ועל עסקי המת. ואמר שם שאומרים לו לך למקום פלוני ואם לא תמצא במקום פלוני לך למקום פלוני, ואם לא תמצא במנה קח במאתים, אם כ ומאתים זהו סכום המקח. ורבי יוסי אומר ובלבד שלא יזכיר לו סכום מקח. וחולק לפי זה על תנא קמא.

אמנם ע"פ הוראה זו עוד יש מקום לומר שהכונה סכום מקח היא סכום של המקח, וכ"ה גי' הריף סכום המקח, בה"א הידיעה, וא"כ[7] הוראת מקח אינה על המחיר כ"א[8] על הדבר הנקנה כהוראה הרגילה בספרותנו העתיקה, ולא כהביטוי ההמוני על הוראת קצב המחיר. ובאמת אם היתה זו כונת ההוראה היה ראוי לומר ובלבד שלא יזכיר לו מקח, או המקח, אלא שיש לדחות שנמנע התנא מהקיצור כדי שלא נטעה לומר שהביטוי מקח הוא כאן הדבר הנקח. אבל הרמב"ם[9] בפכ"ד[10] דשבת הלכה ה' העתיק שתי הדיעות ביחד שאומר לו לא מצאת במנה הבא במאתיים, וסיים ובלבד שלא יזכור

לו סכום מקח. והמגיד משנה ["מגיד משנה", פירוש על משנה תורה לרבי וידאל די טולושא] חתר לדעת מה כיון הרמב"ם בהוראת סכום מקח, באופן שאינו סותר את מה שאמר בתחילה שיכול לומר קצבה של מנה ומאתים, ועל פי פירושו אין ההוראה של הרמב"ם בהביטוי שונה מהוראתה על פי פירוש רש"י[11].

אבל הר"ן[12] בשבת פירש את דברי הרמב"ם בהוראת סכום מקח על פי דברי הלכות גדולות, [ספר "הלכות גדולות" מתקופת הגאונים] שהוא פירש שלא יזכיר לו סכום של חשבון שעבר, שכתב דאי נקט מיניה בחמש דנקא והשתא נקיט חד דנקא דלא לימא ליה מלא לי דינר, באופן זה יהיה תיאור הביטוי סכום מקח צירוף חשבון, ועל כרחנו נאמר שהוא הסכום של מה שלקח ממנו בעבר, ואין לו יחש ישר כלל אל תקציב המחיר. עכ"פ[13] ההמון אינו מדקדק כ"כ[14] ומכאן נתפשט הביטוי מקח במובן תקציב המחיר. ובשו"ע[15] או"ח[16] סי'[17] ש"ו פירש ובלבד שלא יזכיר לו סכום מקח כלומר שלא יאמר לו סך ידוע שלא להוסיף עליו, ועכ"פ[18] מפורסם הוא הביטוי סכום מקח, ואין צורך להביא מפיסקי הגאונים שאינם מצויים ביד כל. ובשו"ת[19] פנים מאירות [לרבי מאיר אייזנשטט] ח"ב[20] סי' פ"ח נמצא הביטוי עשה מקח על עורות, שהכונה בולטת שקצב מחיר על העורות על שנה תמימה. עכ"פ הביטוי הזה לתיבת מקח בהוראת מחיר יש לו עיקר בספרותנו השמושית. מדי דברי, לא אמנע מלהעיר את כ'[21] ע"ד[22] הוראת מקידה, לתואר לוח שנדברנו בזה שבוע העבר, שאם אמנם לא מצאתי מפורש את השערתי, שהשם הוא מורה לפעמים גם על דבר שטוח הראוי לכסות בו איזה חלל, הנה יש דוגמא לזה, בהוראת דלי.

שההוראה הרגילה היא לבטא בזה שם כלי מקבל משקה, ומ"מ[23] רש"י בב"ק[24] ד' נ"א ע"ב[25] מפרש הוראה של דליו, גם לכסוי של בור, שהוא לוח שטוח. אמת הדבר שמדברי הרמב"ם נראה שם שמפרשו דלי פשוט כפי ההוראה הרגילה כלי שדולין בו מים.

בכבוד רב

אברהם יצחק ה"ק

נ.ב. וכ"ה במס' ביצה ד' כ"ט ב', ובלבד שלא יזכיר לו סכום מקח, והוא ג"כ[26] מתוספתא. ובשלטי גבורים שם סעיף ז' שם מקח, והוא יותר מבואר שהכונה היא על המחיר הקצוב. אמנם גם יש שיטות המפרשים שהוא צירוף של חשבון. וכ"ה שיטת הרי"ף[27], ומ"מ הפי' הוא תקציב של כסף. ובד' הרמב"ם כאן בה' יו"ט[28] פ"ד ה' כ"ג[29] וכ"ד, כי לשון סכום דמים במקום סכום מקח שבברייתא. ובט"ז סי' שכ"ג סק"א[30] כתב במנין ומקח במקום סכום מקח, נשתמש בתיבת מקח לבדה להוראת המחיר הקצוב. ובס' ים של שלמה למוהרש"ל[31] בביצה פ"ג סי' כ"ח כ' "והריי"ף גורס במילתא דח"ק[32] מקח פי'[33] שם דמים", והוא המחיר.

1. ב"ה - ברוך השם
2. תרפ"ב - השנה תרפ"ב (1921/1922)
3. בגמ' - בגמרא
4. ע"א - עמוד א
5. ופירש"י - ופירש רש"י
6. ע"פ - על פי

7. וא"כ - ואם כן
8. כ"א - כי אם
9. הרמב"ם - רבי משה בן מימון
10. בפכ"ד - בפרק כ"ד
11. רש"י - רבי שלמה יצחקי
12. הר"ן - רבנו נסים
13. עכ"פ - על כל פנים
14. כ"כ - כל כך
15. ובשו"ע - ובשולחן ערוך
16. או"ח - אורח חיים
17. סי' - סימן
18. ועכ"פ - ועל כל פנים
19. ובשו"ת - ובשאלות ותשובות
20. ח"ב - חלק ב'
21. כ' - כבוד
22. ע"ד - על דבר
23. ומ"מ - ומכל מקום
24. בב"ק - בבבא קמא
25. ע"ב - עמוד ב
26. ג"כ - גם כן
27. הרי"ף - רבי יצחק אלפסי
28. יו"ט - יום טוב
29. כ"ג - כבוד גאונו
30. סק"א - סעיף קטן א
31. למוהרש"ל - למורנו הרב רבי שמות שמתחילים באותיות ש, ל (למשל: שמואל + לוי) - הפירוש המדויק תלוי בשם האדם
32. דח"ק - דורש פענוח
33. פי' - פירוש